

A GÖMBÖS-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJÁNAK EGYES KÉRDÉSEI A
MAGYAR TÖRTÉNETI IRODALOM TÜKRÉBEN ⁺

LIPTÁK DOROTTYA IV. éves történelem-német szakos hallgató

A 60-as évek folyamán számos értékes mű jelent meg, melyben történészeink a Gömbös-kormány külpolitikáját közvetlenül, vagy közvetve behatóan elemzik. A téma vizsgálatánál számos egyező pont mellett, találkozunk olyan kérdésekkel is, amelyek megítélésében a kutatók eltérő véleménynyel vannak. A szakirodalom gazdagságára való tekintettel a dolgozatnak nem az a célja, hogy a Gömbös-kormány külpolitikájának minden egyes elemét behatóan tanulmányozza, mint inkább az, hogy szembesítse egyes kérdésekben a történészek által képviselt álláspontokat a tényekkel és kísérletet tegyen arra, hogy a vizsgált kérdésekben a történelem által igazolt megállapításokhoz jusson.

A Gömbös-kormány külpolitikája elemzésének egyik vitatott kérdése, mióta érvényesült a magyar külpolitikában a német orientáció egyértelműen és ezzel összefüggésben, mikor szorult a második helyre a kormány olaszbarát politikája. A Gömbös-kormány külpolitikájának másik szintén vitatott problémája Magyarország állásfoglalása az Anschluss-kérdésben, amely szervesen összefügg az előbb felvetett kérdéssel. A magyar történeti szakirodalomban abban a tekintetben térnek el egymástól a vélemények, mikortól támogatta Gömbös nyíltan a

⁺A debreceni Országos Tudományos Diákköri Konferencián a dolgozat a KISZ Központi Bizottság különdijában részesült.

németek Anschluss-törekvéseit. Mindkét kérdés megválaszolása csak a nagyhatalmi politika összefüggéseibe illeszkedve lehetséges. - A harmadik vizsgált kérdés, annak a ténynek a megállapítása, mikortól ismerte fel a magyar kormány az ország katonai gyengeségét.

A vizsgálódás eredményei a három említett kérdésben:

1. A német orientáció a Gömbös-kormány külpolitikájában 1936. január 6. és 1936. július 11. között vált egyértelművé.
2. Az Anschluss-kérdésben ugyanebben az időszakban fordult a Gömbös-kormány egyértelműen a német álláspont felé.
3. A magyar kormányok lényegében véve már a trianoni békekötés óta tisztában voltak az ország katonai gyengeségével és nemcsak a Marseille-i merénylet óta ébredtek ennek tudatára.

+ + +

1932. október 1-én Gömbös Gyula került a miniszterelnöki székbe. A politikai vezetőréteg és az állami bürokrácia szélsőjobboldali csoportja eme - a belpolitikában totális és nyílt fasiszta diktaturára törő - vezérének négy rövid esztendő is elegendő volt ahhoz, hogy Magyarországot a külpolitikában végleg elindítsa azon az uton, amely egyenesen ahhoz vezetett, hogy az ország a fasiszta hatalmak oldalán lépjen be a második világháborúba.

Ez a döntő jelentőségű tény készíthette - többek között - történéseinket arra, hogy a 60-as évek folyamán számos értékes műben a Gömbös-kormány külpolitikáját közvetlenül, vagy közvetve behatóan elemezzék. Valamennyi szerző meggyezik abban, hogy a Gömbös-kormány külpolitikáját agresszív külpolitikaként kell értékelnünk, melynek alapvető célja a

status quo megváltoztatása és a trianoni béke széttörése volt.

Ez a revíziós politika azt jelentette, hogy Magyarország területi követelésekkel lépett fel Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia ellen, és ennek következtében mereven elutasított minden lehetőséget, mely a kisantanthoz történő közeledést jelenthette volna.¹

A Gömbös-kormány céljainak megvalósítását abban látta, ha Magyarország a Dunától délre Olaszországra, s a Dunától északra Németországra támaszkodik, vagyis arra a két fasiszta hatalomra, mely szintén agresszív külpolitikát folytatott. Gömbös igyekezett Berlin és Róma közt a szorosabb együttműködést tőle telhetően segíteni és olyan látszatot kelteni, mintha a magyar külpolitika önálló volna. Ez a törekvés az un. "konkurrens fasizmus" koncepció magyar változata volt.² Ez a közvetítő és egyensúlyozásra törekvő politika nem valósulhatott meg, ami azonban nem a Gömbös-kormány tevékenységén mulott. A megoldás Németország és Olaszország viszonyának alakulásában rejlett.

A Gömbös-kormány külpolitikájának másik jellemző tényezője volt, miként 1919 óta az előző kormányoké is, a legelvakultabb szovjetellenesség, melynek célja az volt, hogy Magyarország a szövetséges partnerek oldalán, alkalmas időpontban közreműködjék a szovjet rendszer megsemmisítésében.

A téma vizsgálatánál számos egvező pont mellett találkoztunk olyan kérdésekkel is, melyeknek megítélésében a kutatók eltérő véleményen vannak. Éppen ezért e dolgozatnak nem az a célja, hogy a Gömbös-kormány külpolitikájának minden egyes elemét behatóan tanulmányozza, mint inkább az, hogy rá-

világítsa meg egyes kérdésekben a történészek által képviselt különböző álláspontokra.

Magyarország, mint ismeretes, a Gömbös-kormány működése alatt került a német külpolitika uszályába. Ezt elősegítette Hitler hatalomrajutása, akivel Gömbös már korábban is igen jó kapcsolatokat tartott fenn. Annak a kérdésnek megítélésében azonban, hogy a magyar külpolitikában mióta érvényesült egyértelműen a német orientáció, és ezzel összefüggésben mikor szorult a második helyre a kormány olaszbarát külpolitikája, történészeink eltérő nézetet vallanak.

KARSAI ELEK, Gömbös 1933. június 17-18-án Hitlernél tett látogatását jelöli meg határköként. Ennek a találkozásnak a szerepét úgy itéli meg, hogy "döntő jelentőségű volt a magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikai vonalvezetésében, a magyar külpolitika - e találkozó után - végleg csatlakozott az agresszív német külpolitikai koncepcióhoz".³

ORMOS MÁRIA, RÁNKI GYÖRGY, PRITZ PÁL, ÁDÁM MAGDA és KERÉKES LAJOS ellenben azt a nézetet képviselik, hogy Gömbös az 1933 júniusi találkozó során még nem fogadta el teljesen Hitler külpolitikai elképzeléseit, különösen ami a revízió kérdését illeti. Az olasz orientáció így továbbra is elsődleges maradt a magyar külpolitika vonalvezetésében. ORMOS MÁRIA megállapítja, hogy Gömbös berlini útja kétségtelenül a német orientáció megalapozását jelentette, de külpolitikánk további fejleményei megmutatták, hogy Magyarország ekkor még nem kötelezte el magát végleg Németországnak.⁴

BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY, Gömbös 1935 szeptemberi látogatását fordulópontnak tekinti. Ekkor ugyanis - meg-

állapításuk szerint - Gömbös hajlott arra, hogy Hitler - Magyarország irányában már korábban is hangoztatott - revíziós elképzeléseit elfogadja és ennek fejében a magyar kormány Jugoszlávia felé közeledést mutasson.⁵ BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY a magyar kormány részéről a német álláspont elfogadását olyan folyamatnak tekinti, mely 1935 őszén indult meg és 1936 folyamán tovább erősödött.⁶

PRITZ PÁL a kérdésről viszont Göring 1935 májusi budapesti látogatására, valamint Sztójay Döme berlini magyar követ 1936 nyarán a külügyminisztériumnak küldött jelentésére, továbbá Neurath német külügyminiszter 1937 júniusában tett budapesti látogatására hivatkozva úgy véli, hogy a Gömbös-kormány, valamint a Darányi-kormány is, egy ideig még nem fogadta el Németország koncepcióját a revízió kérdésében. Döntő változásnak ebben a kérdésben PRITZ PÁL csak Darányi 1937 novemberi németországi látogatását tekinti.⁷

ÁDÁM MAGDA, a kormánynak a német külpolitikához történő végleges csatlakozását 1936 őszére teszi. Gömbösnek 1935 szeptemberében Hitlernél tett látogatását, - melynek során a magyar kormány Jugoszláviával szemben támasztott eddigi revíziós igényeit mérsékelte úgy ítéli meg, hogy Gömbös az engedményt "csupán kényszerhelyzetben tette és esze ágában sem volt Hitlernek tett ígéretét megvalósítani."⁸ Ezt az érvelést alátámasztja Szabó László római katonai attasé 1936-ban kelt titkos feljegyzésével, mely szerint Olaszország győztesen kikerülve az abesszin háborúból, Jugoszlávia ellen támadást tervez, melybe a Gömbös-kormányt is bele kívánja vonni.⁹ A terv szerint Magyarországnak kellett volna az olaszokat fedeznie, és feltar-

tóztatnia Csehszlovákia és Románia esetleges közbeavatkozását.

ÁDÁM MAGDÁNAK, a fentiekre vonatkozó érvei helytállóak, Olaszország katonai erejét ugyanis az abesszin háború jelentősen megrendítette. Ezenkívül a magyar hadsereg sem lett volna képes ellenállni a feltételezhetően bekövetkező csehszlovák és román rohamoknak. Ezt egyébként a magyar kormány is így ítélte meg. A legdőntőbb érv azonban az, hogy Németország ellenére, ebben az időpontban már, sem Olaszország, sem Magyarország nem kezdetett volna háborút. Jugoszlávia megtámadása viszont éles ellentétben állt Hitler balkáni politikájának elképzeléseivel.

Ugy lehet, éppen ÁDÁM MAGDA helyes érvei mondanak el-
lent következtetéseinknek, vagyis annak, hogy a magyar külpo-
litikában az olasz orientáció döntő súlya csak 1936 őszén
szűnt meg. Olaszország ugyanis az abesszin háboruban annyira
meggyengült, hogy már nem volt képes diktálni a Duna-medence
politikáját. A Gömbös-kormány sem kockáztathatott ilyen, a né-
met érdekekkel szembenálló kétes kimenetelű kalandot. 1936 ő-
szén már nem beszélhetünk a magyar kormány részéről Németor-
szág és Olaszország közötti egyensúlyozó politikáról. Ekkor-
ra Magyarországon a német befolyás már egyértelműen előretört.

Ennek az állításnak az igazolására vizsgáljuk meg rész-
letesebben az 1935 ősze és 1936 ősze között lejátszódó nemzet-
közi eseményeket, mivel ezek a magyar külpolitika irányvonalá-
ra is döntő hatással voltak.

1935. október 3-án Olaszország hadat üzent Abesszini-
ának. Mussolini úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a nyugati ha-

talmak, vagyis Anglia és Franciaország, nem fognak kifogást emelni Olaszország eme lépése ellen. Ezt az elképzelését döntően a Lavallal létrejött megegyezésére alapozta. Az 1935. január 6-án született paktum egyik lényeges eleme a gyarmati kérdés rendezése volt. Ebben a szerződésben olyan megállapodásra jutottak, hogy Franciaország Szomáliában egy kisebb sávot átad Olaszországnak. Határkiigazítást fognak végrehajtani Libia és Egyenlitői Francia Afrika között. Egyezményt kötöttek a tuniszi olaszok jogi helyzetének rendezésére. Franciaország részéről azonban a legjelentősebb engedményt az jelentette, hogy a Dzsibuti-Addisz Abbeba-i vasutvonal francia tulajdonban lévő részvényeinek egy részét átengedte az olasz félnek. Ez azt jelentette, hogy Olaszország megkaparintotta azt a vasutvonalat, mely az olasz felvonulást és utánpótlást biztosíthatta Abesszinia ellen.¹⁰

Még sem eldöntött tény, hogy a Mussolini és Laval között folyó magánbeszélgetés során Laval szabad kezet adott-e Mussolininak Abessziniát illetően. Laval ezt határozottan tagadta, csak a gazdasági engedményeket ismerte el. Viszont Mussolini többször kifejtette, hogy Laval ebben a kérdésben teljesen az olaszok belátására bízta a dolgokat.¹¹

Laval valószínűleg tehetett olyan kijelentést, amellyel Mussoliniben azt a meggyőződést kelthette, hogy Franciaország az Abessziniába történő behatolást nem ellenzi.

Anglia, Franciaországhoz hasonlóan, mérséklő magatartást tanusított az olasz-abesszin kérdésben. Londoni politikai körökben úgy vélték, hogy az európai status quo fenntartása Olaszország nélkül nem lehetséges. Ezért hajlottak a

kompromisszumra, nehogy esetleges határozott fellépésükkel Olaszországot a hitleri Németország felé tolják.¹² Ennek jelei már 1934 végén megmutatkoztak, amikor Olaszország részéről az Abesszinia elleni első határincidensek megtörténtek. Abesszinia panaszt tett ugyan a Népszövetségnél, de a két nagyhatalom gondoskodott arról, hogy a panasz ne találjon orvoslásra.

Mussolini tehát annak a tudatában kezdhette meg Abessziniába való behatolását, hogy maga mögött tudhatta Franciaország és Anglia hallgatólagos beleegyezését, vagy legalábbis pozitív semlegességét. Anglia 1935 nyarán még olyan hangokat hallatott ugyan, hogy nem fogja tétlenül nézni Olaszország agresszióját, de a gyakorlat megmutatta, hogy nem sokat tett ennek érdekében. Nem avatkozott be Abesszinia oldalán sem szárazföldi csapatokkal, sem hajóhadával, hogy elvágja a Földközi-tengeren az olasz uténpótlást. Sőt, 1935. december 9-én Hoare és Laval titkos egyezményt kötött, mely szerint Olaszország megkapja Etiópia kétharmad részét. A maradék, formálisan független Etiópia pedig Olaszország gyámsága alá kerül. A titkos egyezmény szövege viszont a sajtóban lelepleződött és ez a két politikus bukásához vezetett.¹³

A Népszövetség 1935. október 7-i ülésén szankciókat léptetett ugyan életbe Olaszország ellen, de ezek nem terjedtek ki katonai területre, csak gazdaságilag érintették Olaszországot. A hadiipar számára döntő fontosságú nyersanyagok behozatalát pedig továbbra is biztosították.

Mégis, Mussolini az angol és a francia kormány lépéseit nem a tolerancia jeleként értékelte, hanem kifejezetten úgy érezte, hogy Anglia és Franciaország az abesszin kérdés-

ben becsapta őt. Villani római magyar követnek a Duce kijelentette, hogy "ma már tisztán látja, mit ér a francia barátság."¹⁴ December végén pedig Mussolini azzal fenyegetőzött, ha a francia kormány nem lép fel a kőolaj-szankciók bevezetése ellen, mely Olaszországot nagymértékben sújtaná, felrugja az olasz-francia egyezményeket és kilép a Népszövetségből.¹⁵ Olaszország gondjait fokozta, hogy csapataik igen nehezen és súlyos áldozatok árán haladtak előre. Ezenkívül a lira árfolyama erősen esett, és így Olaszország gazdasági nehézségei szaporodtak. Ezek után Mussolini 1936 januárjában döntő lépésre szánta el magát.

Hitler az abesszin konfliktus első hónapjaiban visszahuzódó magatartást tanusított. Von Hassell római német követ ezt így foglalta össze: "Németország ugyan nem vett részt a Népszövetség által meghirdetett bojkottban, mert nem kívánja, hogy Olaszország és Mussolini fasiszta rendszere, mely a szovjettel szemben értékes hajtóerő, jelentékenyen meggyengüljön, de nem bánja, ha az orrára ütnek egyet. Ezt a leckét Róma megérdemli, azért az elbizakodottságáért, mellyel a többi hatalmat és különösen Németországot kezelte."¹⁶

Hitler a helyzetet úgy ítélte meg, hogy az Olaszország melletti nyílt kiállítás nem érné meg Németországnak azt, hogy Nyugat felé esetleg be kelljen csuknia kapuit. Különösen vonatkozott ez Angliára, hiszen az 1935 júniusában kötött német-angol flottaegyezmény révén a két ország között kialakult szívélyes viszonyt, Németország pozitív állásfoglalása Olaszország mellett, bizonyára nehezítette volna. Hitler óvatosságának oka az volt tehát, hogy nem volt meggyőződve Mus-

solini abesszin akciójának sikeréről és eleinte még nem tudta kiszámítani erre vonatkozólag Franciaország és Anglia reagálását. Kezdetben Hitler Olaszország felé az exportot ezért nem növelte. Erre az intézkedésre hatott Németország erőteljes felfegyverkezése is, ami jelentősen lekötötte gazdasági erejét. Hitler Genfben is tudtul adta, hogy Németország bizonyos mértékben a szankciós politika részese.

Hitler az események alakulásából fokozatosan megértette, hogy Olaszországnál jelentős eredményeket érhet el. Ezt a nézetét egyrészt Párizs és London magatartására alapozta, ahol a gyengeség jelei erősen mutatkoztak. Anglia ugyanis a fegyverkezés terén jelentősen elmaradt Németországtól, Franciaország határozott cselekvését pedig a belső erők széttagoltsága nagymértékben akadályozta. Hitler tehát meggyőződhetett arról, hogy a két nagyhatalom nem úgy lépett fel Olaszország ellen, ahogy azt ő eredetileg várta.

A másik döntő lépést viszont Olaszország tette meg. Olaszország - korábban említett gyengesége miatt, - kezdte Ausztriával szemben vállalt kötelezettségét terhesnek érezni és megpróbált Németország felé közeledni. Ennek egyik jele volt az, hogy taktikai okokból megindította a Brenneren állomásozó csapatainak visszavonását.

Mussolini ennek a politikai változásnak leghatározottabb formában 1936. január 6-án adott hangot. Ulrich von Hassell római német nagykövettel folytatott beszélgetésében "az osztrák kérdésben 1933 óta képviselt álláspontját teljesen revideálta. Bizonyos érdeklődést még mutat Ausztria állami létének fenntartására, ha azonban Ausztria, mint for-

málisan feltétlenül önálló állam, gyakorlatilag Németország csatlósává válnék, neki semmi ellenvetése nem volna ez ellen."¹⁷

KEREKES LAJOS megvilágítja azokat a pragmatikus megfontolásokat, amelyek Hitlert 1933-ban arra kényszerítették, hogy eltűrje, sőt külszínre támogassa Ausztria függetlenségét, holott, mint ausztriai születésű, fanatikusan ragaszkodott az Anschlusshoz.^{17/a}

A Duce nyilatkozata meggyőzte Hitlert, hogy Mussolini számára "Stresa egyszer és mindenkorra halott", vagyis az abesszin válság lehetővé teszi, hogy esély nyíljon Németország terveinek reagálására, ami a Rajna remilitarizálását és a locarno-i szerződés széttröszölését jelenti.¹⁸

Február 22-én Mussolini ismét biztosította Hassellt arról, hogy Németországnak semmiképpen sincs félnivalója Olaszországtól. Abban az esetben, ha Németország a franciaszovjet ratifikációs szerződésre hivatkozva felbontja a locarno-i szerződést, Olaszország, Franciaországgal és Angliával nem fog együttműködni.¹⁹

Hitler Mussolini nyilatkozatából levonta a következtetéseket és 1936. július 11-én megkötötte a német-osztrák szerződést. Ausztria ezután külpolitikai lépésre csakis Németország jóváhagyásával szánhatta el magát és az osztrák náciakat is kénytelen volt bevonni az új kormányba. Egyidejűleg titkos megállapodás született Németország és Olaszország között, mely a Duna-térségben való együttműködést biztosította.

Az 1936. január 6. és július 11. között eltelt időszak eseményei egyértelműen kifejezik: Olaszország annyira

meggyengült az abessziniai háboruban, hogy kénytelen alárendelni magát Németország elképzeléseinek. Ez egyben azt jelentette, hogy a magyar kormány számára is megszűnt az egyensúlyozási politika lehetősége. Az egyik pillér, Olaszország, kidőlt. Így Magyarország külpolitikájában a német orientáció vált elsődlegessé.

Külpolitikánk megítélésének másik jelentős sarkköve Magyarország állásfoglalása az Anschluss-kérdésben, amely szervesen összefügg az előbb tárgyaltakkal. Ismeretes, hogy szubjektív hajlamaik szerint az akkori magyar politikai vezetők, Horthy, Gömbös és csoportja, sőt Bethlen is egyetértettek az Anschluss-szal. A politikai érdekek azonban egyelőre más állásfoglalásra készítették őket. A történeti szakirodalomban abban a területben térnek el a nézetek, mikortól számítható Gömbös nyílt szinvallása az Anschluss mellett.²⁰

KARSAI ELEK, Gömbös és Hitler 1933 júniusában lezajlott találkozásából arra a következtetésre jut, hogy Gömbös már ekkor "áldását adja az Anschlusra."²¹

Bethlen, akinek külpolitikai elveit Gömbös ekkor még hűen követi, már 1927-ben, Mussolininél tett látogatásakor erről a kérdésről úgy nyilatkozik, hogy: "... az Anschluss, akár nem is tehet ellene semmit."²² Ezt az álláspontot fejezi ki Bethlen 1934. március 14-én a Pesti Naplóban megjelent cikke is, mely jól tükrözi a Gömbös-kormány véleményét is ebben a kérdésben. "Magyarországnak az osztrák kérdésben semlegességi álláspontot kell elfoglalnia mindaddig, ameddig nem teljesítik követeléseit a nagyhatalmak."²³

KARSAI ELEK véleménye szerint tehát a magyar kor-

mány hajlandó az Anschlusst támogatni, ha cserébe megfelelő ellenszolgáltatást kap.

ORMOS MÁRIA, a Gömbös-Hitler találkozó beszélgetéstervezetét elemezve a helyzetet szintén úgy ítéli meg, hogy a magyar kormány az Anschlusst eladható kérdésnek tekinti, kedvező kereskedelmi egyezményért. A téma egészét tekintve viszont úgy vélekedik, hogy "változás a magyar kormány osztrák-politikájában a berlini ut után annyiban következett be, hogy míg korábban egyértelműen Dollfuss mellett állt, addig most Hitler ígérete alapján, - ami tudniillik a Gömbös féle általános koncepció megvalósíthatóságát illeti - elképzelhetőnek tartotta, hogy Ausztriában valamivel később választásokat tartsanak, s azok eredményeként keresztényszocialista-nemzetiszocialista koalíciós kormány alakuljon."²⁴

BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY az 1933 júniusi Gömbös-Hitler találkozóval kapcsolatban azt a következtetést vonja le, hogy "Gömbös az azonnali Anschluss ellen foglalt állást, viszont hangoztatta, hogy teljesen egyetért és támogatja az Ausztriával kapcsolatos jelenlegi német álláspontot,²⁵ vagyis választások útján egy nácibarát kormány hatalomra kerülését. BEREND és RÁNKI, Gömbös 1935 szeptemberi berlini látogatását értékeli úgy, hogy "az Anschluss kérdésében is megváltozik a korábban Olaszország és a római hármass egyezmény politikai céljait erősen tekintetbe vevő magyar álláspont. Gömbös nemcsak, hogy nem foglal állást az Anschluss ellen, hanem a megbeszélések során Németország támogatása is felmerül."²⁶

A kérdés magvát jól ragadja meg JUHÁSZ GYULA, amikor rámutat, hogy Magyarországnak az állásfoglalása a lényeges kül-

politikai kérdésekben döntően a német-olasz viszonytól függ.²⁷ Ahhoz tehát, hogy a Gömbös-kormány szerepét az Anschluss-kérdésben világosan meg tudja ítélni, ezen időszak német-olasz kapcsolatait kell tüzetes vizsgálat alá venni.

Berlin és Róma elképzelése 1933 nyarán még igen távol állott egymástól. A Duce ekkor még erősen ragaszkodott Ausztria függetlenségéhez, ami természetesen jelentősen befolyásolta a magyar kormány álláspontját is. Alátámasztja ezt Gömbös feljegyzése, Hitlerrel folytatott 1933 júniusi találkozásáról, melyben úgy véli, hogy "Hitler a többséget - tudniillik az ausztriai választásokon - ugysem kapja meg, - így módunkban lesz az önálló Ausztria gondolatát, amely Olaszországnak és Magyarországnak is célja, és megkönnyíti az európai helyzet kifejlődését is, továbbra is képviselni."²⁸

Ha figyelembe vesszük, hogy Gömbös eme feljegyzése abból a célból készült, hogy Kánya külügyminiszter számára támpontokat biztosítson Horthy római magyar követnek adandó utasításokhoz, akkor Gömbös kijelentését úgy kell megítélni, hogy - mintegy közvetve - bizonygatni kívánja az olasz kormánynak: ha az ausztriai választások Hitler számára nem lesznek sikeresek, akkor a magyar kormány hallgatólagos hozzájárulását az Anschlusshoz semmisnek lehet tekinteni és Olaszország és Magyarország is visszatérhet ebben a kérdésben korábban képviselt álláspontjához.

Az Anschluss-szal kapcsolatos valóságos magyar álláspontról Gömbösnek 1933. június 19-én Hitlernél tett, a német pártkörök kezdeményezésére történt látogatása alkalmával kifejtett nézetei tájékoztatnak. Ekkor ugyanis Gömbös a követ-

kezőket mondotta Hitlernek: "A magyar közvélemény néhány évvel ezelőtt nem volt kedvezőtlen az Anschluss-kérdéssel szemben. A hangulatot nagymértékben megváltoztatta az elzárkózó német külkereskedelmi politika. A magyar mezőgazdasági körök rémülettel gondolnak arra az eshetőségre, hogy az Anschluss következtében az osztrák piacot is elveszithetik, aminek a magyar mezőgazdaságra katasztrófális kihatása lenne. A helyzetet lényegesen módosítaná, ha sikerülne a magyar-német viszonyt olyan bázisra fektetni, amely a magyar gazdasági érdekeket kielégítené. Egyébként Magyarország, sajnos oly csekély hatalmi tényező, hogy az Anschluss-kérdésben egyik irányban sem gyakorolhat nagyobb befolyást. Az osztrák-német viszony elmérgesedése magyar szempontból igen sajnálatos. Mindkét országgal jó viszonyban vagyunk és rendkívül fontos ránk nézve, hogy mindkettőjünkkel számos kérdésben, hol paralel érdekeink vannak, együttműködjünk." Majd kérdést intéz Hitlerhez: "hajlandó volna-e politikáját enyhíteni az osztrák kormánnyal szemben? ... Hogyan ítéli meg Hitler a jelenlegi német-olasz kapcsolatokat és fejlődésüknek kilátásait?"

Hitler erre azt válaszolta, nem gondol az Anschlusra, de kitart az ausztriai új választások mellett és azok után a nemzetiszocialisták és a keresztényszocialisták képviselőiből alakítandó koalíciós kormány követelése mellett, Ausztriával kapcsolatban közös a német-olasz-magyar érdek. Csak amiatt ragaszkodik a nemzetiszocialisták részvételéhez az osztrák kormányban, hogy kellő biztosítéka legyen arra, hogy Ausztria nem orientálódik Franciaország vagy a kisantant felé. Kijelentette azonban azt is, hogy Dollfussban nem bizik. Gömbös azzal a meg-

győződéssel távozott Berlinből, hogy Hitler és Dollfuss között megegyezés nem lehetséges. Új választások esetén pedig Dollfuss nem maradhat többé az osztrák kormány élén.²⁹

Jelentős részben, bár az előzőkből kitetszően, nem bizonyult teljesen helyesnek ORFOS MÁRIA, továbbá BEREND T. IVÁN és RÁNKI GYÖRGY véleménye.

KARSAI ELEK feltételezését, már tudniillik azt, hogy a Gömbös-kormány elvileg nem ellenzi az Anschlusst, csak az időpontot nem látja még erre alkalmasnak, - Gömbösnek az 1934-es római osztrák-olasz-magyar szerződés létrehozásakor tett kijelentése látszik igazolni, amely szerint Magyarország ugyan egyetért Ausztria függetlenségével, de nem tehet lépéseket Németország ellen, mert revíziós igényeinek támogatásában feltétlenül szüksége van rá.³⁰ A római hármass egyezmény megkötése azonban kétségtelenül Ausztria függetlenségének a megerősítését jelentette. Míg azonban Mussolini és Dollfuss, Ausztria önállóságának jelentőségét emelték ki, addig Gömbös; mindenáron a németeknek a szerződéshez való csatlakozását szorgalmazta.³¹ A londoni olasz nagykövet jelentése is beszámol arról, hogy Mussolininek igen nagy erőfeszítésébe került, míg Gömbös hozzájárult a politikai szövetség megkötéséhez, mivel a magyar miniszterelnök a revízió miatt erősen ragaszkodott a németek bevonásához. Az a tény azonban, hogy Magyarország kormánya, - ellenvetései ellenére - aláírta a római szerződést, vagyis engedett Mussolini politikai nyomásának, mutatta, hogy Gömbös hajlott ugyan arra, hogy engedjen Hitlernek az Anschluss kérdésében, de ezt ekkor még nyíltan Mussolini miatt nem tehette meg.

1934. június 14-én Velencében találkozott először a két fasiszta hatalom vezetője. Ekkor még az erőviszonyok a Ducénak kedveztek és elutasította Hitler ajánlatát az ausztriai népszavazásra vonatkozólag. Figyelmeztette Hitlert, ha továbbra is nyomást gyakorol Ausztriára és folytatja izgatásait, ez negatív hatással lesz a két ország viszonyára.³²

A Mussolini és Hitler között kialakult feszült viszonyt tovább élezte június 25-én Dollfuss osztrák kancellár meggyilkolása. Mussolini a puccs hírére két hadtestet vont össze a határon. Táviratban erősítette meg Ausztria függetlenségét és teljes katonai támogatást ajánlott fel. Ezzel szemben Gömbös a 8 órai Ujságban olyan cikket jelentetett meg, amely Németország nyilvánvaló felelősségét az akcióban egyetlen szóval sem emlegette. Gömbös július 26-án Colonna olasz követnek kifejtette, hogy helyteleníti az olasz csapatösszevonásokat és a Németországgal való együttműködés szükségességéről beszélt.³³ Érthető volt a Gömbös-kormány aggodalma, mivel Olaszország esetleges lépései miatt úgy érezte, hogy külpolitikánknak a tengelye inoghat meg. Számára Ausztria függetlensége nem sokat jelentett. A lényeg az volt, hogy az általa hón óhajtott Berlin-Róma tengelynek semmi sem álljon útjába.

1934 augusztusában Schuschnigg, az új osztrák kancellár Firenzébe látogatott. Mussolini itt ismét felajánlott az osztrákoknak nagymennyiségű hadifelszerelés-szállítást és gazdasági támogatást, valamint újból demonstrálta Ausztria függetlenségét.

Novemberben pedig még Gömbös tárgyalta a Ducével. Elő-

zóleg azonban a marseillei merénylet válságos helyzetbe sodorta a magyar kormányt. Mussolini tehát jelentős helyzeti előnyben volt Gömbössel szemben. Ezt a tényt megfelelően ki is használta, hiszen Magyarország a marseillei ügyben csak Olaszországtól várhatott segítséget. Mussolini és Gömbös ismét megerősítette a római egyezmény szellemét és Ausztria függetlenségét. Természetesen ez nem jelentette azt, hogy Magyarország kormánya egy percig is lemondott volna a német vonalról és a közvetítés lehetőségéről.

1934 vége felé új szelek kezdtek fujdogálni az olasz külpolitikában. Megindult a közeledés Olaszország és Franciaország között. A tervezett szerződés fő pontja a gyarmati kérdés rendezése volt, bizonyos francia engedmények nyújtása, Mussolini afrikai behatolásának elősegítésére. Másodrangú kérdés volt a Duna-medence rendezésének ügye. A francia-olasz dunai paktumtervezet a Népszövetség keretében kívánta a keleteurópai államok ügyét rendezni, olyan egyezmények megkötésével, melyek garantálják az érdekelt országok területi integritását, a belügyekbe be nem avatkozást, és megakadályozzák a politikai rendszerek erőszakos megváltozását. A dunai paktum tervét azonban az osztrák kormány igen kevésnek találta Ausztria függetlenségének biztosítására, míg Gömbös váltig azt hangoztatta, hogy Ausztria függetlenségét csakis a nagyhatalmak hivatottak szavatolni, köztük természetesen Németország is.³⁴

Mussolinit mindez nem befolyásolta abban, hogy Gömböstől függetlenül, 1935. január 7-én megkösse a szerződést Lavalal, vagyis elfogadja a francia dunai paktum tervet. Mussolini mindenáron szabadkezet akart kapni Abesszinia ellen, s

ugy gondolta, az európai kérdést "pihentetni" addig, ameddig az abessziniai háborúból győztesen nem kerül ki. Mielőtt azonban még elindította volna a hadjáratot Abesszinia ellen, szeretne volna Olaszország helyzetét Németországgal szemben biztosítani. Roatta, az olasz hadsereg kémelhárítási főnöke 1935 júliusában Budapesten közölte, hogy rövidesen Berlinbe fog utazni, mivel a Duce enyhíteni kíván az olasz-német viszonyokon. Ennek feltétele azonban Ausztria német részről való függetlenségének elismerése volt.³⁵

Az abesszin események mutatták, hogy Mussolini már nem nagyon szabhat feltételeket. A Ducénak szüksége volt Németország támogatására, és ennek elnyeréséért neki is nyújtania kellett valamit. Ez pedig a Duna-medencéből való politikai visszavonulás volt, ami egyben Ausztria függetlenségének feláldozását is jelentette. Világosan kifejezi ezt Mussolini és von Hassell, már korábban említett, 1936. január 6-i beszélgetése, melyben a Duce gyakorlatilag lemondott az önálló Ausztria szavatolásáról,³⁶ valamint a Mussolini egyetértésével június 11-én megkötött német-osztrák szerződés.

Schuschnigg a helyzetet úgy fogta fel, hogy mindez csak átmenet. Ha Olaszország győztesen fejezi be az abessziniai háborút, ismét nagyobb teret tud szentelni az osztrák kérdésnek, ami Ausztria megerősödését is jelentheti. Olaszország azonban ekkorra már gyakorlatilag levette a kezét Ausztriáról, ami azt jelentette, hogy a magyar kormány elől is elhárult az akadály, hogy az Anschlusst nyíltan is támogassa.

Annak, hogy a Gömbös-kormány külpolitikai elképzelé-

seit megvalósítsa, egyik elengedhetetlen feltétele volt, hogy Magyarország ütőképes hadsereggel rendelkezék. Mind a Bethlen, mind a Károlyi-kormány, és természetesen a Gömbös-kormány számára is világos volt, hogy a revíziós terveket csak háborúval lehet megvalósítani. Éppen ezért úgy tűnik, nem érdemtelen, ha ezek után a Gömbös-kormány katonapolitikáját vesszük rövid vizsgálat alá.

Mint ismeretes, 1934. október 9-én Marseille-ben meggyilkolták Sándor jugoszláv királyt és Barthou francia külügyminisztert. A nyomozás szálai - többek között - Magyarországra is vezettek. Ennek következtében a végsőig kiéleződött a jugoszláv-magyar viszony és esetleges háború kitörése sem tűnt lehetetlennek.

ÁDÁM MAGDA ezzel kapcsolatban a marseillei merénylet után kiéleződött háborús helyzetet úgy ítéli meg, hogy tulajdonképpen ez döbbsentette rá a katonai vezetőket arra, hogy Magyarország alkalmatlan a hadviselésre. Ezt a véleményét azzal indokolja, hogy közvetlenül a merénylet után a Gömbös-kormány támadólag lépett fel Jugoszlávia ellen és a sajtó útján erőszakos akciót helyezett kilátásba. Azonban, mivel látta, hogy a helyzet komolyra fordul és a háborús veszély közelsége kézzelfoghatóvá válik, a támadó hang mérséklődött és csak politikai téren kívánták a merénylettel kapcsolatban felmerült vádakát elhárítani.³⁷

A magyar hadsereg alacsony létszáma, gyenge felszereltsége miatt valóban alkalmatlan lett volna Jugoszlávia ellen háború viselésére, de - véleményünk szerint - ezzel a ténnyel a magyar katonai vezetők már Marseille előtt is tisztában voltak.

A trianoni békeszerződés 35 ezer főben szabta meg a hadsereg létszámát. Tilos volt páncélos harci eszközöket és repülőgépeket gyártani és vásárolni, valamint a könnyű fegyverek létszámát is korlátozták. A magyar kormány azonban az első perctől kezdve lépéseket tett annak érdekében, hogy e korlátokat tullepje. Olaszország már 1920-ban, a trianoni béke aláírásának hónapjában vállalta, hogy fegyvert szállít Magyarországnak. Ez azonban még a Monarchia idejéből, az első világháború során ottmaradt fegyverekre vonatkozott.

1927 májusában lejárt a Szövetségi Ellenőrző Bizottság tevékenysége, melynek feladata a fegyverkezés korlátozásának ellenőrzése volt. A Bethlen-kormány ezután megkezdte az előkészületeket a hadsereg fejlesztésére és megfelelő fegyverzettel való ellátására, melyről az 1927-28. évi koronatanácsai üléseken döntöttek.³⁸ Ennek nyomán a honvédelmi miniszter elrendelte az általános védkötelezettség fokozatos bevezetését. 1928-ban megindultak az olasz fegyvercsempészési akciók is Ausztrián át, melyek azonban sorra lelepleződtek. 1929-30-ban a kormány harckocsikat és repülőgépeket rendelt Olaszországtól.

Azt, hogy a magyar katonai vezetés mennyire tudatában volt a hadsereg gyengeségének, mutatja az, hogy mindent megtett az egyenjogúsítás elnyerése érdekében. 1931 márciusában német, osztrák és magyar ezredek tanácskoztak Bécsben abból a célból, hogy a genfi leszerelési konferenciára összehangolják tevékenységüket és ragaszkodtak a teljes jogegyenlőség kimondásához. Magyarország álláspontja az általános védkötelezettség bevezetésének, a hadianyagállomány minimális kiegészítésének

és szabad mozgósításának kivívása volt.³⁹

1932. február 2-án megnyílt Genfben a leszerelési konferencia. A magyar delegáció vezetője, Apponyi Albert, a magyar kormánytól azt az utasítást kapta, hogy a legfontosabb cél az egyenjogúsítás elérése. Hiszen - hangzik az utasítás - "állami önállóságunk, állami létünk egyedüli biztosítóka saját védképességünkből áll. Ez adja meg békében a politikai kiváltságaink alátámasztására szükséges nyomás gyakorlásának lehetőségét."⁴⁰ A magyar kormány a konferencia során olyan követeléseknek is hangot adott, mint: 70 ezer fős napi állomány, 10 hónapos szolgálati idő, a hadianyag korszerűsítése és kiegészítése, ellenőrzés megszüntetése és katonai repülés engedélyezése.⁴¹ Mint ismeretes, a genfi leszerelési konferencia kudarcba fulladt. A magyar kormány pedig célját egyre inkább olasz és német segítséggel kívánta elérni.

Gömbös Gyula először, mint a Károlyi-kormány hadügyminisztere, majd mint miniszterelnök, külpolitikai elképzeléseivel szoros összefüggésben erőteljesen fokozta a fegyverkezést. 1932 novemberében Rómában olasz-magyar fegyverzeti bizottság ült össze a katonai szabadalmak kicserélésére.⁴²

1933 januárjában nagymennyiségű hadianyag indult utnak Olaszországból Magyarországra, mely "Nirtenberg-i ügy" néven vált ismertté. A botrány részletei köztudottak. A fegyverszállítmány fele azonban az 1934 márciusi római szerződés alapján, ha kerülővel is, eljutott Magyarországra. Így a magyar hadsereg újabb 42 ezer puskával és 500 gépfegyverrel gazdagodott.

1933 októberében a hadsereg létszáma már 64 ezer 599

fő volt, ami kétszerese a békeszerződésben engedélyezett létszámnak.⁴³

Végezetül hadd idézzek egy 1933-as katonai Emlékiratból: "Jelenleg Csonka-Magyarország éppen ellenkezőleg abban a helyzetben van, hogy nagyon kedvezőtlen katonai politikai helyzetéből kifolyólag háborút viselni egyáltalán képtelen."⁴⁴

A fentiek alapján el kell fogadni ÁDÁM MAGDÁNAK azt a megállapítását, hogy Magyarország valóban erőtlenn volt ahhoz ebben az időpontban még, hogy háborút viseljen. Az előbbiekben feltárt anyag alapján azonban úgy véljük, hogy a magyar kormány részéről ennek a ténynek a felismerése sokkal hamarabb bekövetkezett, mint 1934 ősze.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Vö. erre legújabban KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Értekezések a történeti tudományok köréből. 70.sz. Budapest, 1975. 149-151, 153-160., tovább ugyanő: Az osztrák tragédia 1933-38. Budapest, 1973. 117-119.
Mindkét helyen rámutat a magyar és az osztrák kormány érdekellentétére Csehszlovákiával összefüggésben.
2. KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya, Budapest, 1973. 144-146.
3. KARSAI ELEK: Iratok a Gömbös-Hitler találkozó /1933.juni. 17-13./ történetéhez. Levéltári Közlemények. 1961. 152.
4. ORMOS MÁRIA: Franciaország és a keleti biztonság, 1931-36. Budapest, 1969. 239.
5. BEREND-RÁNKI: Magyarország a fasiszta Németország életterében. Budapest, 1961. 130-131.
6. BEREND-RÁNKI: i.m. 133.
7. PRITZ PÁL: A Kiel-i találkozó, Századok, 1974. 3-4.sz.
8. ADÁM MAGDA: Magyarország és a kisantant a harmincas években. Budapest, 1968. 78.
9. Szabó László római katonai attasé titkos feljegyzései. OL.Küm.res.pol. 1936-49-204.
10. ORMOS MÁRIA: i.m. 350. és Ambró ideiglenes párizsi ügyvivő jelentése, OL.Küm. 1935. jan. 3. 63.pol.oszt. 1935-11/27-3/45/.
11. Barcza vatikáni magyar követ jelentése, OL.Küm.res.pol. 1935. 11/27-1128.
Szabó László római magyar katonai attasé jelentése. OL.Küm.res.pol. 1935-23-677. K.64.
12. Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg. /Veröffentlichung des Instituts für Zeitgeschichte. J. 440-447. Deutsche Verlagsanstalt, Stuttgart, 1971.
TOKODY GYULA-NIEDERHAUSER EMIL: Németország története, Budapest, 1972. 311-312. 316-318.
GILBERT BADIA: Németország tegnap és ma. Budapest, 1965. 252-258.
13. DIÓSZEGI ISTVÁN: Két világháború árnyékában. Budapest, 1974. 239.

14. Villani római magyar követ jelentése. OL.Küm.res.pol. K.64. 1935-23-771.
15. ORMOS MÁRIA: i.m. 393.
16. von Hassell római német követ jelentése. OL.Küm.pol.oszt. 161. 21/7. 3002/1935.
17. E. ROBERTSON: Zur Wiederbesetzung des Rheinlandes, 1936. Vierteljahrhefte für Zeitgeschichte, 1962. 2.sz. 189.
- 17/a. KERÉKES LAJOS: i.m. 133, 146., továbbá uő.: Az osztrák tragédia, 129-130.
A nyílt politikai fordulat felé azonban, mint a szövegben erről szó van, Hitler csak 1936 elején Mussolini nyilatkozata után tette meg az első lépéseket.
18. Deutsche Geschichte seit dem ersten Weltkrieg, I. 450-452.
19. E. ROBERTSON: i.m. 198.
20. Horthy véleménye az Anschluss-kérdésben, vö. erre KERÉKES: Az osztrák tragédia, 100. Schuschnigg visszaemlékezése Horthynak az 1934 augusztusában Budapesten folytatott beszélgetésére.
21. KARSAI ELEK: A budai Sándor palotában történt, Budapest, 1964. 247.
22. Bethlen-Mussolini tárgyalás. OL.Küm.res.pol. 1927-23-171.
23. KARSAI ELEK: i.m. 251.
24. ORMOS MÁRIA: i.m. 240.
25. BEREND-RÁNKI: i.m. 91.
26. BEREND-RÁNKI: i.m. 130.
27. JUHÁSZ GYULA: Magyarország külpolitikája, 1919-1945. Budapest, 1969. 145.
28. Gömbös Gyula feljegyzése Hitlerrel folytatott tanácskozásról.
KARSAI ELEK: i.m. Lev.Köz. 185.
29. KERÉKES LAJOS: Az első osztrák köztársaság alkonya. 145-146.
KERÉKES LAJOS: Az osztrák tragédia, 128-130.
30. KERÉKES LAJOS: Anschluss, 1938. 117.
31. RÁNKI GYÖRGY: A római hármass egyezmény és a német külpolitika.
Századok, Klny. 1961. 662-663.

32. Budapesti olasz katonai attasé jelentése.
OL.Küm.res.pol. 1934-23-320.
33. Colonna budapesti olasz követ jelentése.
OL.Küm. 1934-23/7-2760.
34. Gömbös Gyula személyes üzenete Mussolininek, 1935. január 4-én. OL.Küm.res.pol. 1935-23-9.
35. Roatta tábornok beszélgetése Somkuthy vezérkari főnökkel, 1935. július 8-án. OL.Küm.res.pol. 1935-23-494.
36. E.ROBERTSON: i.m. 189.
37. ADÁM MAGDA: i.m. 67.
38. A honvédelmi miniszter előterjesztése. OL.MT.jkv. 1934. március 9.
39. Siegler Géza vkszt. ezredes jelentése. HL.VKF. 1926-34.
40. Utasítás a magyar delegáció részére az általános lefegyverkezési konferencián képviselt álláspontot illetően. HL.VKF. 1926-34.
41. A kormány utasítása a genfi magyar leszerelési delegáció számára. HL.VKF. 1926-34.
42. RÓZSAI ÁGNES: Adalékok a Gömbös-kormány katonapolitikájához.
Hadtörténeti Közlemények, 1969. 637.
43. HL.VKF. 1933. VI-1.oszt. 105. 601.
44. RÓZSAI ÁGNES: i.m. 641.